

ВІДГУК

опонента, кандидата психологічних наук,
доцента кафедри психології та педагогіки

Руденок Алли Іванівни

на дисертаційне дослідження Письменного Сергія Олександровича на тему:
«Психологічні особливості трансформації подружніх
стосунків під впливом воєнних подій»,
подане на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 053 Психологія

Вивчення представлених матеріалів у дисертації та анотації Письменного Сергія Олександровича, а також ознайомлення з результатами наукових розвідок з обраної теми в наукових публікаціях, дозволяє стверджувати, що дослідником був проведений глибокий науковий аналіз обраної теми. Була виявлена новизна у розгляді питань, а також сформульовані наукові положення, узагальнення та висновки, які є предметом захисту.

Актуальність теми дослідження та її зв'язок з науково-дослідними темами.

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України спричинила глибокі соціальні, демографічні та психологічні трансформації українського суспільства. Мільйони громадян зазнали вимушеного переміщення, тривалої розлуки з членами родини, пережили бойові дії, втрати близьких, руйнування житла та порушення звичного способу життя. Такі обставини суттєво вплинули не лише на психоемоційний стан окремих осіб, а й на функціонування сім'ї як цілісної системи міжособистісних взаємин. Подружні стосунки виконують базову функцію емоційної підтримки, взаємної регуляції переживань та збереження психологічної стабільності. В умовах воєнного стресу вони можуть виступати як ресурсом адаптації та резильєнтності, так і чинником додаткового напруження, що поглиблює дистрес і конфліктність. Просторова сепарація партнерів у зв'язку з мобілізацією чи евакуацією, індивідуальна травматизація, зміна ролей і звичних моделей взаємодії, втрата соціальних і матеріальних ресурсів формують комплекс ризиків для стабільності подружньої системи.

Наявні дослідження наслідків воєнних конфліктів свідчать про підвищення рівня тривожності, депресивних проявів, посттравматичних реакцій та зростання конфліктності у сім'ях учасників бойових дій. Водночас екстремальні події не завжди зумовлюють деструктивні наслідки: частина подружніх пар демонструє здатність до збереження емоційної близькості, поглиблення взаємної підтримки та посттравматичного зростання. Проте чинники, що визначають різні траєкторії трансформації подружніх стосунків у воєнному контексті, залишаються недостатньо з'ясованими.

Актуальність представленої дисертаційної теми обумовлена необхідністю наукового аналізу психологічних механізмів змін у подружній взаємодії під впливом воєнних подій, уточненням чинників адаптивних і дезадаптивних сценаріїв розвитку сімейної системи, а також потребою у створенні та апробації програм психологічної допомоги, орієнтованих саме на подружню пару. В умовах

сучасних соціальних викликів така проблематика має не лише теоретичне, а й виразне практичне значення для розвитку сімейної психології та системи психологічної підтримки населення.

Отже, дослідження психологічних особливостей трансформації подружніх стосунків у контексті воєнних подій є науково обґрунтованим і соціально значущим. Воно відповідає актуальним викликам сучасного українського суспільства та відображає потребу у глибокому аналізі змін, що відбуваються у сфері сімейних взаємин під впливом тривалого воєнного стресу. Таким чином, дисертаційне дослідження Письменного Сергія Олександровича узгоджується із запитом часу, є своєчасним і має виразну практичну спрямованість. У зв'язку з цим актуальність теми дисертаційного дослідження не викликає сумнівів.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до планів науково-дослідної роботи Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Тема дисертації затверджена Вченою радою Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (протокол № 2, від 26 січня 2023 року).

Нові факти, отримані здобувачем.

У результаті проведеного наукового пошуку дисертантом уперше: на матеріалі сучасних воєнних подій емпірично описано закономірності трансформації подружніх стосунків у різних категоріях воєнної експозиції відповідно до авторської класифікації; виокремлено чотири сценарії трансформації подружніх стосунків, які відображають різні траєкторії реагування подружньої системи на воєнний стрес; розроблено та емпірично верифіковано багаторівневу модель впливу воєнних подій на подружні стосунки, що інтегрує об'єктивні умови функціонування сім'ї, індивідуально-психологічні характеристики партнерів і системні параметри подружньої взаємодії; розроблено, апробовано та емпірично перевірено диференційовану програму психологічної корекції повоєнних дисгармоній подружніх стосунків на основі емоційно-фокусованої терапії з урахуванням виявлених сценаріїв трансформації.

Уточнено: психологічні механізми впливу воєнної травматизації на якість подружніх стосунків через призму порушень емоційної прив'язаності, формування дисфункціональних патернів взаємодії, зниження довіри та емоційного відчуження; гендерні особливості реагування на воєнний стрес у контексті подружньої взаємодії; роль довоєнних характеристик подружніх стосунків як протективних чинників, що модераторно впливають на актуальну якість взаємин у період воєнних подій.

Подальшого розвитку набули: теоретичні уявлення про подружні стосунки як динамічну систему, що трансформується під впливом екстремальних подій із можливістю різних сценаріїв розвитку; концепція посттравматичного зростання на рівні подружньої пари; підходи до застосування емоційно-фокусованої терапії у роботі з парами, які пережили воєнну травматизацію; методичне забезпечення діагностики дисгармоній подружніх стосунків в умовах воєнного стресу, зокрема формування комплексної батареї методик та алгоритму диференційованої оцінки сценаріїв трансформації.

Значення отриманих автором результатів для психологічної науки і практики.

Дисертаційне дослідження Письменного Сергія Олександровича без сумніву має практичну значущість, зумовлену тим, що одержані результати є достатньо обґрунтованими, успішно апробованими та впровадженими в практичну діяльність психолога. Практичне значення дослідження полягає у створенні науково обґрунтованої та емпірично перевіреної програми психологічної корекції повоєнних дисгармоній подружніх стосунків, яка може бути впроваджена у діяльність психологічних служб, центрів соціально-психологічної допомоги та громадських організацій, що працюють із сім'ями, постраждалими від воєнних подій. Розроблено методичні рекомендації для практичних психологів «Психологічна корекція повоєнних дисгармоній подружніх стосунків: діагностика та інтервенція на основі емоційно-фокусованої терапії», які впроваджені у діяльність ТОВ «Київський інститут реабілітації» та у програму «Укріплення сім'ї» благодійної організації «БФ “СОС Дитяче містечко”». Результати дослідження використовуються у навчальному процесі Українського державного університету імені Михайла Драгоманова при викладанні дисциплін «Військова психологія», «Психологія травми», «Психологія сім'ї та сімейне консультування». Матеріали дисертації можуть бути застосовані у практиці психологічного консультування подружніх пар, у підготовці здобувачів вищої освіти за спеціалізаціями «психологія сім'ї», «психологічне консультування», «психотравматологія», у програмах підвищення кваліфікації фахівців, що працюють із воєнно-травмованими сім'ями, а також у діяльності державних і громадських структур, спрямованій на підтримку родин військовослужбовців та осіб, постраждалих від війни.

Отримані результати можуть слугувати підґрунтям для подальших наукових досліджень трансформації сімейних стосунків в умовах екстремальних соціальних подій.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертаційному дослідженні.

Науково-поняттєвий апарат дисертації Письменного Сергія Олександровича визначено відповідно до обраної теми дослідження. Автором чітко окреслено об'єкт і предмет, сформульовано мету та завдання дослідження, визначено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, теоретико-методологічні засади дослідження. Наукові положення, висновки та практичні рекомендації, сформульовані у дисертаційному дослідженні, є достатньо обґрунтованими та логічно випливають із теоретичного аналізу й результатів емпіричної роботи.

Обґрунтованість основних положень забезпечена ґрунтовним опрацюванням вітчизняних і зарубіжних джерел із проблематики психології сім'ї, травми та кризових станів, чітким визначенням мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження, а також логічною структурою побудови роботи. Теоретичні узагальнення узгоджуються з сучасними підходами до розуміння подружніх стосунків як динамічної системи, що функціонує під впливом індивідуально-психологічних і соціальних чинників. Достовірність емпіричних результатів підтверджується достатнім обсягом вибірки, використанням валідних психодіагностичних методик та застосуванням сучасних методів статистичної

обробки даних. Висновки дисертації ґрунтуються на отриманих емпіричних даних і відповідають поставленим завданням дослідження.

Практичні рекомендації та розроблена програма психологічної корекції спираються на результати емпіричного аналізу й узгоджуються з виявленими сценаріями трансформації подружніх стосунків. Їх зміст є логічним продовженням теоретичних і емпіричних положень роботи та має прикладну спрямованість. У цілому ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, можна оцінити як належний і такий, що відповідає вимогам до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія».

Оцінка змісту дисертації та її завершеність.

Дисертаційне дослідження складається з анотацій українською й англійською мовами, списку публікацій здобувачки, вступу, трьох розділів, пов'язаних послідовністю викладу і внутрішньою логікою, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (304 найменувань, з них – 76 англійською мовою), додатків. Основний зміст дисертації викладений на 180 сторінках комп'ютерного набору, містить 26 таблиць та 5 рисунків. Загальний обсяг дисертації – 275 сторінок. Зміст дисертації достатньою мірою розкриває її ключові аспекти та відповідає меті дослідження і поставленим завданням. Науковий апарат дисертаційного дослідження збалансований. Об'єкт, предмет, мета дослідження, зазначені у вступі, відповідають задекларованій темі. Також у цій частині дисертації висвітлено наукову новизну, практичне значення, подано відомості про апробацію й упровадження результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації. Зазначений комплекс методів дослідження, в якому гармонійно поєднуються теоретичні, емпіричні та методи математичної статистики, адекватний поставленим завданням.

Перший розділ має теоретико-методологічний характер і формує концептуальну основу дослідження. Автор здійснює узагальнення вітчизняних і зарубіжних підходів до розуміння подружніх стосунків, розглядаючи їх у межах психоаналітичної, гуманістичної, екзистенційної та системної традицій. Визначено структуру подружніх взаємин (емоційний, когнітивний, поведінковий і ціннісно-смісловий компоненти), проаналізовано нормативні та ненормативні кризи сімейного розвитку. Окрему увагу приділено впливу воєнних подій на психологічний стан особистості та функціонування подружньої системи. Розглянуто механізми стресу, травматизації, копінгу та посттравматичного зростання, окреслено чинники, що зумовлюють характер трансформації стосунків. Уточнено зміст поняття «трансформація подружніх стосунків під впливом воєнних подій» та запропоновано структурну модель можливих сценаріїв змін. Розділ відзначається логічністю викладу та концептуальною цілісністю, створюючи обґрунтоване підґрунтя для емпіричного дослідження.

Другий розділ дисертації є змістовно центральним і присвячений емпіричному дослідженню психологічних особливостей трансформації подружніх стосунків в умовах війни. Дослідження проведено на вибірці 346 подружніх пар (692 респонденти), які зазнали різних форм воєнного впливу, що забезпечує достатню репрезентативність і можливість порівняльного аналізу. Методичний

інструментарій є комплексним: поряд зі стандартизованими психодіагностичними методиками використано інтерв'ю, спостереження та аналіз продуктів діяльності. Поєднання кількісних і якісних методів, а також застосування сучасних статистичних процедур (ANOVA, кореляційний, регресійний, кластерний аналіз, SEM-моделювання) забезпечують належний рівень наукової достовірності результатів. Ключовим здобутком розділу є виокремлення чотирьох сценаріїв трансформації подружніх стосунків — конструктивного, деструктивного, амбівалентного та дистантного. Автор переконливо доводить, що війна виступає не стільки первинною причиною руйнування стосунків, скільки чинником, який актуалізує вже наявні ресурси або дисфункційні патерни взаємодії. Трансформація подружньої системи опосередковується рівнем травматизації, психологічною зрілістю партнерів, якістю довоєнних стосунків та копінг-стратегіями. У цілому другий розділ вирізняється методичною виваженістю, логічністю та доказовістю, формуючи надійне підґрунтя для практичної розробки, представленої у третьому розділі.

Третій розділ присвячений розробці та апробації програми корекції повоєнних дисгармоній подружніх стосунків на основі емоційно-фокусованої сімейної психотерапії. Автор обґрунтовує вибір підходу та структурує програму за чотирма етапами: діагностичним, психоосвітнім, корекційним і підсумковим. Зміст програми спрямований на опрацювання травматичного досвіду, відновлення емоційної близькості, покращення комунікації та зміну дисфункційних патернів взаємодії з урахуванням виокремлених сценаріїв трансформації стосунків. Ефективність програми підтверджена позитивною динамікою в експериментальній групі: зниженням конфліктності, підвищенням задоволеності шлюбом та відновленням емоційної близькості. Розділ має виразну практичну спрямованість і логічно завершує дослідження.

Висновки до розділів і загальні висновки в цілому відображають зміст і результати наукового пошуку, узгоджуються з завданнями дослідження, є логічними й аргументованими. Аналіз змісту дисертації дає підстави стверджувати, що поставлені завдання розв'язано, гіпотезу підтверджено, мету наукового пошуку загалом досягнуто.

Повнота викладу матеріалу дисертації у наукових публікаціях.

Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 15 публікаціях, з них: 4 статті у наукових фахових виданнях України, 1 стаття у науковому виданні держави ЄС, 10 тез доповідей на наукових конференціях.

Ідентичність змісту анотацій і основних положень дисертації. Структурна побудова та зміст анотацій українською й англійською мовами ідентичні основним положенням дисертації. За змістом дисертаційна робота Письменного Сергія Олександровича повністю відповідає спеціальності **053 Психологія** При детальному розгляді дисертаційної роботи порушень академічної доброчесності не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Дисертаційне дослідження С. О. Письменного присвячене актуальній та суспільно значущій проблемі – вивченню психологічних трансформацій, яких зазнають подружні стосунки в умовах повномасштабної збройної агресії. Наукова

цінність роботи незаперечна: дослідження виконане на репрезентативній вибірці, охоплює шість типологічних категорій воєнного досвіду, застосовує широкий методичний інструментарій, містить власну типологію сценаріїв трансформації та диференційовану корекційну програму на основі емоційно-фокусованої терапії. Тема має безпосереднє прикладне значення для практики психологічної допомоги українським родинам.

Оцінюючи рецензовану дисертацію, привертаємо увагу до окремих аспектів, що потребують уточнення, поглиблення та додаткової аргументації, а саме:

1. У теоретичному розділі дисертації категорія «трансформація подружніх стосунків» використовується як ключова, проте її операціоналізоване визначення, чітко окреслене й розмежоване з суміжними поняттями – «криза», «дезадаптація», «розвиток», «дисгармонія» – подано недостатньо виразно. Залишається відкритим питання, чи розглядає автор «деструктивну трансформацію» та «стагнацію» як різновиди власне трансформаційних змін, тобто якісної перебудови подружньої системи, чи радше як прояви її дисфункційного функціонування без структурних перетворень. У зв'язку з цим доцільним видається уточнення авторського тлумачення зазначеного концепту та більш чітке окреслення його відмінностей від близьких термінів, що використовуються в межах системної сімейної психотерапії та психології подружніх взаємин.

2. У першому розділі дисертації автор ґрунтовно аналізує структуру подружніх стосунків, виокремлюючи їх емоційний, когнітивний, поведінковий і ціннісно-смысловий компоненти. Водночас логіку трансформації цих компонентів під впливом воєнних подій доцільно було б представити більш структуровано. Зокрема, варто чіткіше окреслити, які компоненти є найбільш чутливими до воєнного стресу, які виконують стабілізуючу (протективну) функцію, а також які психологічні механізми (травматизація, зміна рольової структури, копінг-стратегії, рівень довоєнної згуртованості) опосередковують ці зміни.

3. У другому розділі автор акцентує увагу на таких характеристиках подружньої взаємодії, як відкритість комунікації, довіра, здатність до рефлексії та взаєморозуміння. Водночас їхній статус як системоутворювальних параметрів трансформації подружніх стосунків потребує більш чіткого теоретичного окреслення. Доцільним видається уточнення, чи розглядаються зазначені характеристики як рівнозначні складові емоційної близькості, чи одна з них виконує інтегративну функцію, а також представлення моделі їх взаємозв'язків у структурі подружньої системи.

4. У третьому розділі дисертант обґрунтовує структуру та етапність програми психологічного супроводу й подає результати, що засвідчують її ефективність. Разом із тим, наукову й практичну цінність роботи посилено б більш розгорнуте представлення диференційованих алгоритмів інтервенцій з урахуванням рівня емоційної значущості подружніх взаємин, а також окреслення потенційних ризиків і обмежень впровадження програми в подружніх системах різного типу.

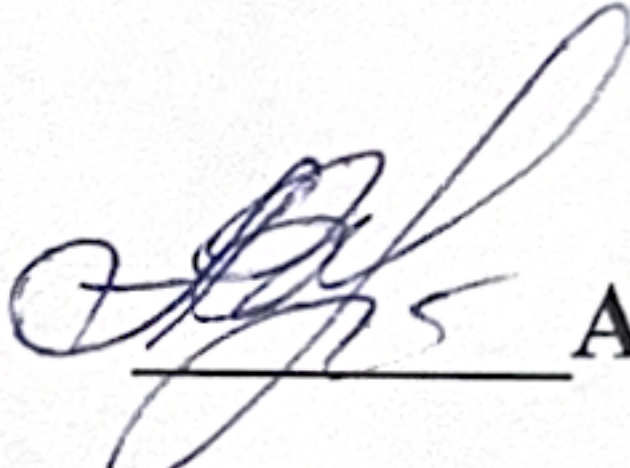
Утім, зазначені зауваження мають дискусійний характер, спрямовані на поглиблення теоретико-методологічних та прикладних аспектів дослідження й окреслюють перспективи його подальшого розвитку. Вони не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційної роботи, яка є цілісним, завершеним і науково обґрунтованим дослідженням.

Загальний висновок.

З викладеного вище можна зробити висновок, що дисертація Письменного Сергія Олександровича, під назвою «Психологічні особливості трансформації подружніх стосунків під впливом воєнних подій», є самостійною та завершеною науковою роботою, яка за актуальністю, науковою новизною, практичним значенням, обсягом проведених досліджень відповідає заслуговує на позитивну оцінку, відповідає вимогам наказу МОН України №40 від 12.01.2017р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації (зі змінами) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №44 від 12 січня 2022, а її автор Письменний Сергій Олександрович, заслуговує присудження йому ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія».

Опонент:

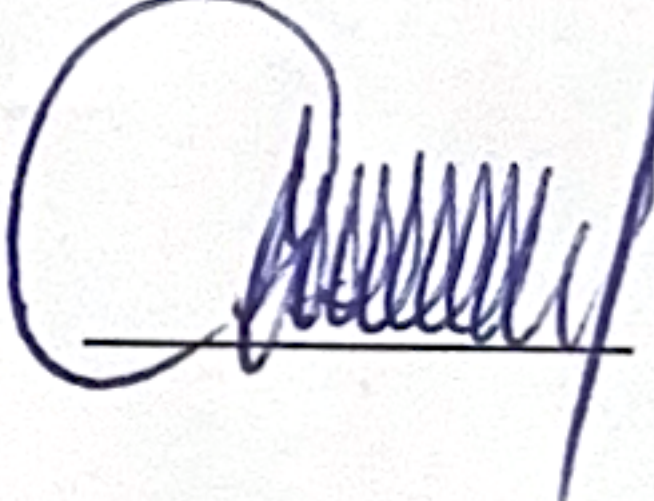
Доцент, кандидат психологічних наук

Алла РУДЕНОК

Підпис Алли РУДЕНОК засвідчую:

Проректор з наукової роботи
Хмельницького національного університету
Професор, доктор технічних наук

Олег СИНЮК